

IVAN KUKULJEVIĆ SAKCINSKI I NJEGOV DOPRINOS ZAŠTITI POKRETNE KULTURNE BAŠTINE

VIŠNJA ZGAGA

Devetnaesto stoljeće u zemljama srednje Europe je stoljeće koje prepoznaje kulturu i stvaralaštvo kao najizrazitije sastavnice identiteta nacije. To je vrijeme kada se ulažu ne mali naponi na formiranje čvrstih profesionalnih i društvenih struktura koje će organizirano djelovati da bi postigli zajedničko postavljene ciljeve. A oni su politički; to je borba za državnost nacije.

Pokretanje izlazenja časopisa, osnivanje društava i profesionalnih udruženja, utemeljenje mnogih znanstvenih i kulturnih institucija, afirmacija tinskog rada nad individualnim - sve su to aktualni zasadi tog vremena.

Politički okvir takvoj intelektualnoj klimi i zamah kulturnih aktivnosti u Hrvatskoj je razdoblje hrvatskoga narodnog preporoda, vladavina bana Jelačića i Bachov apsolutizam.

Jedna od prvih i najmarkantnijih ličnosti koje će svoj individualni napor usmjeriti projektiranju i organiziranju društvenih inicijativa je Ivan Kukuljević Sakcinski; historičar, književnik, političar, oficir, arhivist, konzervator, veliki župan, banski namje-

snik, povjesničar umjetnosti. Njegovu inicijativnost slijedio je njegov znanstveni rad a karijera političara bila je tek pomoć pri realizaciji onoga programatskog dijela, za Kukuljevića i mnoge druge kulturne i znanstvene radnike, najbitinijega - prikazati, sačuvati i kritički analizirati historiju našeg naroda, štoviše osvijetliti razvoj znanosti i umjetnosti kao najvažnije sastavnice svijesti jednog naroda: "samo po historiji znanostih i umjetnostih sudi se izobraženje i prosvjeta svakoga naroda"¹. Historiju shvaćenu u širem smislu kao zbir relikata prošlosti, od političke povijesti, duhovne kulture, širokog raspona ljudske kreacije, umjetničkih djela, te doprinosa pojedinaca. Sustavno skupljanje izvorne građe, materijalne kulture imalo je politički cilj: borbu za državnost Hrvata potkrijepiti najjačim argumentima - svjedočanstvima iz prošlosti.

Valorizirajući mjesto Ivana Kukuljevića Sakcinskog u povijesti i afirmaciji pojma kulturne baštine te njezine zaštite, tzv. pokretnih i nepokretnih spomenika kulture, moguće je razmatrati dva aspekta djelatnosti na tom području: individualni stručno-znanstveni rad i njegov organizacijski napor na stvaranju novih institucija i udruženja.

Uspjeloj Kukuljevićevoj inicijativi za osnivanje Društva za povestnicu jugoslaven-sku² prethodila je ideja o formiranju narodnog muzeja koju je elaborirao kao predstojnik odsjeka za prosvjetu i predao banu 8. siječnja 1850 godine. Ideja je bila odbijena³, ali je glavna zadaća muzeja

inkorporirana u osnove rada budućeg Društva.

Osnivanjem Društva za povestnicu jugoslavensku na, što se često zanemaruje, temeljima Gospodarskog društva⁴, omogućen je organizirani i sustavni rad na prikupljanju građe. Sabiračkom aktivnošću, bilo da se ona odnosi na povijesne izvore, koji su razrađeni Pravilnikom Društva za jugoslavensku povestnicu i starine obuhvaćena je pod pojmom starine ona građa koju bi uvođenjem suvremenih pojmova mogli označiti kao pokretna kulturna baština - "plastičke umotvore", kako kaže Kukuljević. To su "(k) natpisi, spomenici, oruđe, novac, oružje, posude, kipovi, stupovi, slike, pečati, id.". Nadalje, tu je i specificiranija građa koju bismo mogli nazvati gradom umjetničkog obrta

"proizvode umetne levane i rezane, pokućstvo različite urese".

Etnografskoj građi dano je također dosta prostora, a vrlo je važno istaknuti da se pod tim pojmom razumijevala ne samo

*Ivan Kukuljević Sakcinski,
iz objektivna F.D. Pommara (1856. god.)*

n a r o d n a materijalna kultura već i ona duhovna. Ova kvom koncepcijom rada Društva, koja će biti produbljena i konkretizirana i posebnim anketnim upitnikom, stvorena je pretpostavka za skupljanje, dokumentiranje, inventiranje i obradu građe, dakle, normirana je osnova i muzejske djelatnosti. Građa za Narodni

muzej⁵ do tada se prikupljala na osnovi privatnih inicijativa i donacija, a osnivanjem Društva predmeti sakupljeni njegovom aktivnošću postali su dio zbirke muzeja. Pravilnik Društva govori, doduše, o "Sbirki društva", no ona podrazumijeva svu skupljenu građu - uključujući

i povijesne izvore i knjige. To je svojevrsna "banka podataka" otvorena svim korisnicima radi obrade i znanstvene djelatnosti. Uvjeti pod kojima se daje "sbirka" na korištenje u "literarne svrhe" - , dakle radi istraživanja, obrade i publiciranja spomenuti su, no nisu Pravilnikom normirani. Problem autorskih prava očito nije bilo lako razriješiti ni 1850. godine, upravo kao ni danas. Društvo shvaćeno u najširem smislu, dakle, skuplja informacije bez kojih nema "kritičkog obrađivanja historije našeg naroda". U metodi njegova rada važno je istaknuti da je osim pokrovitelja bana Josipa baruna Jelačića, najuglednije ličnosti u Trojnoj Kraljevini, načelnika Ivana Kukuljevića Sakcinskog i šest savjetnika (od kojih Mijatu Sabljaru pripada najvažnije mjesto), zamišljena i mreža suradnika i povjerenika na terenu. Spomenutim anketnim upitnikom objavljenim u prvom broju časopisa Društva, Arkiva za povjesticu i starine jugoslavenske, pozvani su na suradnju svi "prijatelji starinah i povestnice". Formulirana su 26 pitanja koja obuhvaćaju izvore za arheologiju, umjetničku baštinu, arhivistiku i etnologiju; deset ih se odnosi na arheološku građu a čak šest pitanja razmatra duhovnu kulturu (običaje, mitove, obrede, narodne pjesme i priče). Dva pitanja se odnose i na postojanje zbirki. Ovakvom organizacijom uspostavljen je efikasan model suradnje, kako za prikupljanje građe, tako i za njezino očuvanje i zaštitu. Na ovim principima projektirane su i sve današnje muzejske i zaštitarske mreže.

Iz korespondencije Kukuljevića koja se čuva u Arhivu HAZU, Državnom arhivu Hrvatske te Gradskom arhivu u Varaždinu možemo, među ostalim, saznati tko su bili povjerenici na terenu koji su dostavljali informacije, i o kakvoj se građi radilo. Jedan od najdragocjenijih suradnika bio je Mijat Sabljar⁶. Njegovi podaci o kulturnim spomenicima, kao i istraživanja koja bi poduzimao na zahtjev Kukuljevića, zabilježeni su u mnogobrojnim bilježnicama, pismima i zapiscima⁷. Mnogim njegovim podacima koristio se Kukuljević u svojim radovima. Da je Kukuljević izrazio cijenio suradnju Mijata Sabljara na mnogim temama od njegova interesa te da je bio svjestan njegove izuzetne vrijednosti govori i javni istup 1855. godine u sporu Sabljar-Vukotinović, konstatirajući da se radi o "najzaslužnijem mužu za narodne naše zavode, koji je za vrijeme višegodišnjeg svojeg sudjelovanja oduševljenim požrtvovanjem i neutrudljivom brižljivošću tako u narodnom našem muzeu kod sakupljanja i uređivanja sbirkah, kao i kod društva ovog žrtvujući duševne i tjelesne svoje sile".⁸

Glasilu Društva, časopis "Arkiv za povjestnicu jugoslavensku" zamišljen je kao mjesto publiciranja prikupljene povijesne građe, raznih izvještaja, znanstvenih obrada povijesnih tema, te informacija o radu samog Društva.

Profil časopisa, dakle, nije imao čvrstu strukturu. U 12 brojeva "Arkiva", koji je izlazio od 1851. do 1875. godine, objavljena je građa koja je uvelike omogućila razvoj znanosti kao što su etnologija,

arheologija, povijest umjetnosti i dakako - povijesti. Tako će se mnogi radovi iz tih područja temeljiti ili bar djelomično uključivati podatke objavljene u "Arkivu". "Arkiv" je, dakle, osnovni izvor i inicijalna građa za buduće sinteze tih znanstvenih disciplina.

Iza rada Društva kao i iza "Arkiva" dominantna je bila uloga Ivana Kukuljevića Sakcinskog, glavnog urednika, pisca velike većine rasprava i članaka. Da su mogućnosti i rezultati rada Društva i "Arkiva" prepoznati kao jedino mjesto sustavnog prikupljanja i zaštite građe govori i činjenica da je Ivan Kukuljević Sakcinski imenovan nakon formiranja bečke Centralne komisije za istraživanje i održavanje građevnih spomenika (Zentralkommission fuer Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmäler) već 1855. godine konzervatorom za Hrvatsku i Slavoniju. I ostali predloženi članovi za konzervatore u pojedinim gradovima bili su odreda članovi Društva; Petar Kandler djelovao je u Istri a Vicko Andrić u Dalmaciji. Konzervatorski rad Sakcinskog uočila je već Andela Horvat⁹ ocijenivši ga kako "daje biljeg hrvatskom kulturnom životu za cijelo 19. stoljeće, kao i prielaz u 20.st" i kako je njegovo djelo upravo "nenadoknadivo". Taj segment njegova rada sjajno je obradila Draginja Jurman Karaman još 1953. godine¹⁰ (nažalost taj rad ne koriste daljnji istraživači Kukuljevića, a ne spominje se ni u literaturi), davši ne samo analizu arhivske građe koja se odnosi na konzervatorski rad (a čuva se u Državnom

arhivu u Zagrebu) već i Kukuljevićeve bibliografiju najvažnijih radova s područja historije umjetnosti, kulture i konzervatorstva. Bibliografija ima 44 rada.

Od tih radova neki su ključni za rekonstrukciju stanja pokretnih kulturnih spomenika i služe u prvom redu kao jedinstveni izvor informacija o nekim umjetničkim i kulturno-historijskim predmetima i spomenicima.

Pronalaženjem i objavljivanjem popisa konfisciranih predmeta Zrinskih 1673. godine u Čakovcu¹¹ (koje su kasnije nadopunili i obradili Rački¹², Horvat¹³ i Laszowski¹⁴) dan je oris jedne civilizacije čiji su materijalni ostaci uistinu rijetki inventar naših muzeja i zbirki. Popis sačinjavaju uglavnom predmeti primijenjene umjetnosti: pozlaćene kopče i puceta, kutijice, burmutice, tekstilni predmeti, odjeća, rubenina, sagovi, brokat i baršun. Spominje se i oružje, pozlaćena žezla i buzdovani, sablje i puške. Posebno su zanimljivi predmeti kao ormari "iz indianskoga drva sa lepimi bakrenimi slikami i starinski kipovi sliveni od tuča". Ovaj povijesni dokument koji je objavio Kukuljević predstavlja za muzealce u pravom smislu "imaginarni muzej"; autentični materijal hrvatskih plemićkih obitelji Zrinski i Frankopana kasne renesanse i početaka baroka raritetan je sadržaj naših muzejskih zbirki.¹⁵

Sljedeći rad koji je neosporno jedna od Kukuljevićevih velikih sinteza jest *Slovník umjetnikah jugoslavenskih*,¹⁶ izdan u Zagrebu 1858. godine, kojim je utemeljena povijest umjetnosti kod nas. Iako mu se

struka do danas nije odužila ni jednom analitičkom studijom, treba naglasiti da je uz sličan leksikon umjetnika u Poljskoj ovaj Kukuljevićev bio u to vrijeme jedini te vrste u slavenskim zemljama. Dvanaest godina skupljačkog rada, ne samo Kukuljevića, rezultiralo je djelom (doduše nedovršenim) od 432 stranice koje je obradilo "graditelje, vajare ili kipotvorce, slikare ili živopisce, risare, drvo-, bakro-, medo-kamenorezare i znamenite zlatare, skladatelje (compositore) orguljare, zvonoljezare i najstarije knjigotiskare". U Slovníku je dan veliki prostor značajnim umjetnicima koje je Kukuljević obradio i monografski (kao što su na primjer Julije Klović, Trifun Kokoljić, Benković), no važno je da su se ondje našli i gotovo anonimni autori (kojima je naznačeno samo ime): Kukuljević je ispravno shvatio da bi jednog dana takvo nepoznato ime moglo "najednokrat silno razsvietliti zgodopis umjetnosti". Zasebna tema koja se javlja čitajući Slovník jest spominjanje Kukuljevićeve umjetničke zbirke pri nabranju mjesta gdje se nalaze umjetnine pojedinih autora. Saznajemo tako da je Zbirka Kukuljević imala djela Karasa, Benkovića, Klovića, Maina, Rota-Kolumbić. Na jednome mjestu Kukuljević je i spominje kao "sbirku risarijah i bakrorezah slavenskih umjetnika". Tade Smičiklas¹⁷ pri spominjanju Kukuljevićeve zbirke umjetnina govori o "velikoj zbirki domaćih i stranih bakroreza, njegovih do osam stotina likova slavni ljudi svih naroda slavenskih". Popis Zbirke Kukuljević nalazi se u Arhivu HAZU¹⁸; to je stanje

iz 1859. godine i ima 107 slika, no vjerovati je da to nije čitav sadržaj njegove kolekcije. Treba imati na umu da je majka Ivana Kukuljevića Antonija, kći Ivana Nepomuka Labaša Blaškovečkog, varaždinskog župana, arheologa i kolekcionara koji je prodao rimske starine, statuete, novac i numizmatičku biblioteku Narodnom muzeju u Budimpešti¹⁹, ne samo usadila strast za sakupljanjem nego je vjerojatno mnogo arheološke građe bilo dio ambijenta obiteljske kuće u Tonimiru. Djela, odnosno portrete koji se iz popisa te Zbirke nalaze u Povijesnome muzeju Hrvatske identificirala je i obradila je Marijana Schneider²⁰, a širu raspravu o tome napisala je (za ovaj broj Muzeologije) Marina Bregovac Pisk. To su Adam Patačić, Bedeković, Šilopić, Degoricija, Emerik Esterhazy i dr. Sa tog su popisa vjerojatno djela koja je Kukuljević ponudio na prodaju Jugoslavenskoj akademiji 1867 godine. Te je godine Kukuljević zapao u velike financijske teškoće tako da je morao prodati svoju kuću u Tonimiru i biblioteku. Komisija je predložila da se otkupe samo neke slike. Budući da Akademija nije imala vlastitih sredstava za otkup slika "Visoka kr. kancelarija dvorska nije pronašla prihvatiti ponudu Ivana Kukuljevića Sackinskog glede otkupa njegove sbirke slikah s mastima za zemaljski muzej".²¹

Velika je šteta da zbirka nije sačuvana kompletna; danas ne možemo rekonstruirati koji dio je Kukuljević poklonio muzeju a koji je ostao u obitelji, jer je u dvorcu Ivanec u II. svjetskom ratu velik

dio stradao.

Posebno polje naučnog interesa i predmet kolekcioniranja za Kukuljevića je bila numizmatika. Njegovu stručnost ocijenio je I. Mirnik²² rekavši da je "iako amater, imao vrlo jasne i napredne pojmove". Skupljao je novce svih razdoblja a vjerojatno i medalje, budući da u Slovníku umjetnikah jugoslavenskih daje biografije nekih medaljera. Pretpostavlja se da je njegova numizmatička zbirka postala dio numizmatičkog kabineta Narodnog muzeja u Zagrebu.²³

Obrada inventara i prikaz raznih adaptacija i rekonstrukcija Zagrebačke katedrale tema je Kukuljevićeva rada *Prvostolna crkva Zagrebačka. Opisana s gledišta povjestnice, umjetnosti i starinah, objavljenog u Zagrebu 1856. godine*. Obradivši detaljno historijat radova na objektu, opisavši vanjštinu i unutrašnjost, zvonik i zvona, svetište, kapele, oltare, pjevalište, orgulje, ormare i moći, te crkveno posuđe, odjeću i sagove, Kukuljević kao da je znao da će potresom 1880. godine mnogo toga stradati i nestati. Tako je i ta njegova studija nezabilazni izvor u analizi tog objekta generacijama historičara umjetnosti.

I na kraju, logično nam se nameće i pitanje što je od ovog pasioniranog skupljača ostalo u našim muzejskim zbirka. Gradski muzej Varaždina u prostoru namijenjenom značajnim Varaždinima uz Vatroslava Jagića kao dio permanentne kolekcije izlaže autentičnu građu Ivana Kukuljevića Sakcinskog. Od povije-

sne, tu je u prvom redu koncept slavnoga govora održanog 1847. godine o uvođenju hrvatskog jezika kao službenoga. Ilirska surka, 2 pečatnjaka, lovačka torba za metke i sablja originalni su predmeti koji su u muzej došli poklonom obitelji Kukuljević. Tu je još portret u olovci i jedan reljefni portret i Kukuljevićev dnevnik, koji je obradio Ladislav Šaban, potomak Kukuljevića²². U Hrvatskome povijesnome muzeju čuva se slika, ulje na platnu Kukuljevića iz 1876. godine autora Alberta Mosesa, koju je također darovala obitelj.

Čuva se dakle, vrlo malo autentičnih predmeta, a čini se još manje kada se ima na umu ogromna količina građe koju je sakupio tokom života.

Bilješke:

¹ Iz Predgovora Slovníka umjetnikah jugoslavenskih, Zagreb, 1858. god.

² Društvo za Jugoslavensku povestnicu i starine osnovano je 1850. godine. U glasilu Društva, "Arhivu za povestnicu jugoslavensku" br.1 od 1951. godine objavljen je Pravilnik o radu Društva (str. 237-241), popis redovnih i podupirajućih članova (245-251) i anketni upitnik. Stanovitu sociološku analizu članova objavio je J. Šidak, vidi: Ivan Kukuljević, osnivač moderne hrvatske historiografije. Historijski zbornik 25-26, 1972-73. Pitanja na sve prijatelje domaćih starinah i jugoslavenske povestnice (241-245) anketni je upitnik na koji je stiglo 35 odgovora. Analizu objavljenih odgovora koji se odnose na jugoslavenske umjetnike i umjetničke pojave vidi: Miroslava Despot, Uz 115 godišnjicu "Društva za povestnicu jugoslavensku" preteče "Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti", Bulletin zavoda za likovne umjetnosti JAZU, god. XIII., 1-2-3, 1965.

³ Tade Smičiklas, Život i djelo Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Rad JAZU, knjiga 110-35, Zagreb, 1892. str. 148.

⁴ Hrvatsko-slavonsko Gospodarsko društvo (osnovano 1841. godine) imalo je udjela u osnivanju Narodnog muzeja. Društvo

je sabiralo muzejske zbirke sve do 1862. godine. Prvi upravitelj muzeja Dragutin Rakovac (tjedno i tajnik Društva), kasnije Ljudevit Vukotinović, upravljali su muzejom i po odredbi Gospodarskog društva. Vidi: Višnja Zgaga, Počeci muzeja u Hrvatskoj, *Muzeologija* 28, Zagreb 1990., str. 12.; isto : Mladen Vukmir, Tko je utemeljitelj Hrvatskih narodnih muzeja u Zagrebu, Zagreb, 1953. *Muzejski arhiv* 24, urednik A. Bauer.

⁵ Konstituiranja Narodnog muzeja bilo je vrlo dugotrajan proces: od Gajeve inicijative 1829. godine, zaključaka hrvatskog Sabora 1836. godine o potrebi osnivanja muzeja, do zbirke Gospodarskog društva u okviru kojeg je i otvorena prva muzejska izložba 1846., te do legaliziranog statusa 1866. godine. Vidi: A. Bauer i K. Nemeth. *Muzeji i arhivi*, Zagreb, 1957.god.

⁶ O značaju Mijata Sabljara za razvoj Narodnog muzeja, inventarizaciji spomenika kulture i prirode, kao i projekcije razvoja mreže muzeja vidi: *Muzeologija* 28, 1990., Muzejski dokumentacioni centar, Zagreb, 1991.

⁷ Tako Kukuljević upućuje u pismu od 24. listopada 1849. naslovljenom na M. Sabljara, sljedeći kompliment: "Bilješke vaše pisane su tolikom brižljivošću i marljivošću, da se takova šta samo od vaše poznate revnosti i vašeg čistog domo i nauko-ljublja očekivati može". Vidi: Arhiv HAZU, XV-23 IVb 88.

⁸ Ivan Mirnik. Mijat Sabljara, *Muzeologija* 28, 1990 god. Zagreb, 1991. str.17.

⁹ Anđela Lina Horvat, Prilozi poviestnom razvoju čuvanja umjetničkih i kulturno-poviestnih spomenika u Hrvatskoj, posebni otisak iz *Časopisa za hrvatsku poviest*, knj. 1, sv.1.-2., Zagreb, 1944., str. 12.

¹⁰ Draginja Jurman Karaman, Ivan Kukuljević Sackinski, prvi konzervator za Hrvatsku i Slavoniju, *Zbornik zaštite spomenika kulture*, IV-V., 1953-54., Beograd, 1955. godine, str. 147-161.

¹¹ Ivan Kukuljević, Dragocjene i umetne stvari grofova Zrinskih u Gradu Čakovcu, *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku*, knj. I., 1851. god. str. 155-172.

¹² Franjo Rački, Izprave o uroti bana P. Zrinskog i kneza F. Frankopana, Zagreb, 1873.

¹³ Rudolf Horvat, Zapljena Zrinskih imanja, *Hrvatsko kolo* IV., Zagreb, 1918., str. 184-235.

¹⁴ Emil Laszowski, Razgrađljene stvari grofa Petra Zrinskog i

Franje Krste Frankopana i njihovih pristaša. *Ljetopis* 41, 1948. god., str. 159-237.

¹⁵ U katalogu izložbe Hrvatski knezovi Zrinski i Frankopani, Povijesni muzej Hrvatske i Arhiv Hrvatske, Zagreb, 1971. godine, spominju se 2 tapiserije iz grada Čakovca datirane u sr. 16. st., 3 komada oružja Zrinskih, krevet i kabinetски ormarčić iz Bosiljeva, vlasništvo obitelji Frankopan. Navode se i 9 portreta datiranih u 17. st.

¹⁶ *Slovník umjetnikah jugoslavenskih*, Zagreb, 1858. god.

¹⁷ Tade Smičiklas, Život i djelo Ivana Kukuljevića Sackinskog, *Rad JAZU*, knjiga 60, Zagreb, 1892., str. 192.

¹⁸ Arhiv HAZU, Ivan Kukuljević XV-23 DII theta 3

¹⁹ Emil Laszowski, Prinosi Hrvata za mađarski narodni muzej u Budimpešti, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*. N.S. II., 1896./7. god., objavljen popis predmeta koje je Labaš prodao muzeju.

²⁰ Marijana Schneider, Portreti 16.-18. stoljeća, *Povijesni muzej Hrvatske*, Katalog muzejskih zbirki XX. Zagreb 1982. godine. Jedanaest portreta nastalih u tom razdoblju a danas se čuvaju u Hrvatskome povijesnome muzeju su iz Zbirke Kukuljević. Još tri portreta iz perioda od 1800. do 1870. iz iste zbirke vidi: Marijana Schneider, *Portreti 1800.-1870.*, *Povijesni muzej Hrvatske*.

²¹ Schneider Marijana, *Portreti 16-18 stoljeća*. *Povijesni muzej Hrvatske*. Katalog muzejskih zbirki XX, Zagreb 1982. str.11.

²² Mirnik, Ivan. Tradicija numizmatičkog istraživanja u Hrvatskoj. *Magistarski rad*. Zagreb, 1974.god.

²³ Isto kao 22.

²⁴ Zahvaljujem kolegi Miroslavu Klemmu na ovim podacima.